

e-lankos.lt/yhn1

1. NAUJŲJŲ LAIKŲ SĄVOKA, CHRONOLOGIJA IR ESMINIAI BRUOŽAI

Šioje temoje MES:

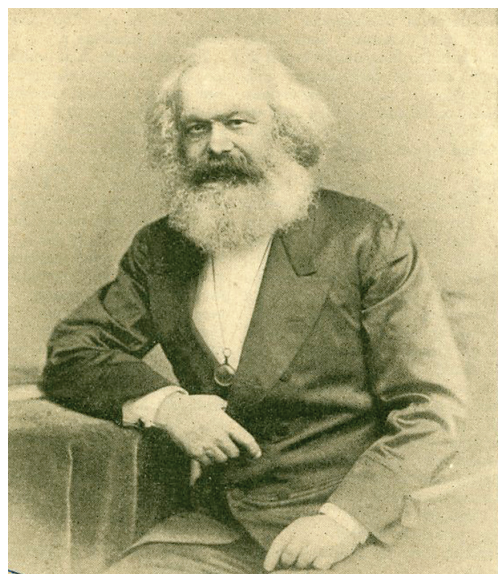
- sužinosime, kokį laikotarpį vadiname Naujaisiais laikais;
- išskirsime svarbiausius Naujųjų laikų bruožus;
- aptarsime reikšmingiausius XVIII a. antros pusės – XX a. pradžios Lietuvos įvykius.

1. Naujieji laikai

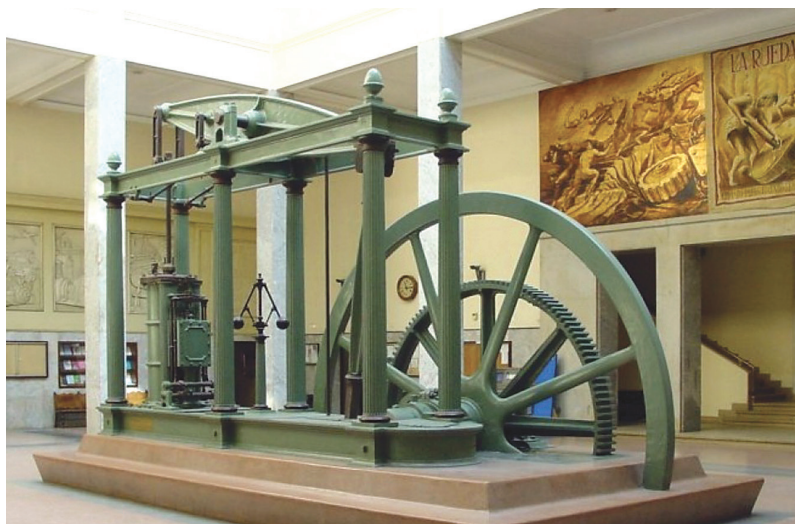
AKTUALU! Kurį istorijos laikotarpį vadiname Naujaisiais laikais?

1.1 pav. Bastilijos šturmas, 1789 m. liepos 14 d.

1.2 pav. Vienas žymiausių socializmo atstovų Karlas Marksas (Karl Marx)

1.3 pav. Džeimso Vato (James Watt) garo mašina, Didžiojoje Britanijoje ir visame pasaulyje sukėlusį pramonės perversmą

1.4 pav. Afrikos užkariautojas – britas Sesilis Džonas Rodsas (Cecil John Rhodes)

Kokius Naujųjų laikų Europos procesus atspindi 1.1–1.4 paveikslai?

Naujieji laikai, arba **Naujieji amžiai** (1 šaltinis), – istorinė Europos epocha tarp Viduramžių ir Naujausiųjų laikų. Jos chronologinės ribos ginčytinos, nes istorinė periodizacija yra istorikų sutarimų ir interpretacijų rezultatas. Tradiciškai nurodoma, kad šios epochos pradžia siejama su XV a. pabaigoje atrastu Amerikos žemynu arba didžiųjų geografinių atradimų pradžia, o pabaiga – su Pirmojo pasaulinio karo pabaiga (1918 m.). Remiantis kitu skirstymu, išskiriami du Naujųjų laikų laikotarpiai: I dalis apima įvykius nuo didžiųjų geografinių atradimų pradžios iki 1789 m. Prancūzijoje kilusios revoliucijos (1.1 pav.), II dalis apima įvykius nuo Prancūzijos revoliucijos iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos.

Šiame vadovėlyje aprašomi Europos ir Lietuvos istoriniai įvykiai prasideda XVIII a. antroje pusėje ir baigiasi 1918 metais. Šių įvykių pradžia siejama su XVIII a. kilusia Apšvietos epocha, kurios idėjos padarė didžiulę įtaką daugybei įvykių: 1776 m. JAV įsteigimui Šiaurės Amerikos žemyne, Prancūzijos revoliucijai, Napoleono Bonaparto epochai ir t. t.

XIX a. laikomas pereinamuoju šimtmečiu iš Naujųjų amžių į modernųjį pasaulį. Tuo metu griuvo feodalinė (luominė) visuomenė ir pereita į kapitalistinę santvarką, kuriai būdingas kapitalas ir laisvai samdomas darbas. Tokia santvarka vyrauja daugelyje ir šiandieninio pasaulio valstybių. XIX a. atsirado moderni visuomenės ir šiuolaikinės valstybės samprata, paremta demokratinėmis vertybėmis, prigimtinėmis žmogaus laisvėmis. Imta viešai skelbti, kad aukščiausioji valdžia priklauso tautai. Politiniame gyvenime didelį poveikį padarė jau minėta Prancūzijos revoliucija ir jos padariniai. Visoje

Europoje siekta sukurti nacionalines valstybes, didelis dėmesys skirtas nacijos (tautos) apsisprendimo teisei. Atsiradęs liberalizmas siekė įtvirtinti individualią laisvę (išskirtinis dėmesys žmogaus teisėms) ir sukurti laisvą ūkio sistemą. Socializmas (1.2 pav.), kritikuodamas liberalizmą, siekė tokios visuomenės ir nuosavybės santvarkos, kurioje ir žemesni visuomenės sluoksniai turėtų lygias teises. Didelę įtaką vis dar išlaikė konservatizmas.

XIX a. – tai technikos šimtmetis, kai naujausi mokslų pasiekimai, teorinės žinios imtos taikyti praktiškai. Naujos technikos galimybės pirmiausia Anglijoje sukėlė **pramonės revoliuciją**. Pramoninėje gamyboje mašinos (1.3 pav.) ėmė keisti žmonių ir gyvulių darbą. Per pramonės revoliuciją atsirado dvi naujos visuomenės grupės – pramonininkai (buržuazija) ir darbininkai (proletariatas). Sparčiai augo miestai. Dėl to, kad pramonininkai labai išnaudojo darbininkus, per pramonės revoliuciją atsirado didelis nedarbas, kilo socialinė įtampa, streikai, masinė gyventojų emigracija.

XIX a. Europai priklausė beveik visas pasaulis. Europiečiai karinėmis priemonėmis veržėsi į kitus žemynus ir steigė savo **kolonijas** (1.4 pav.). Europos valstybių kova dėl kolonijų buvo viena iš Pirmojo pasaulinio karo (1914–1918 m.) priežasčių.

Klausimai ir užduotys

1. Kokiais įvykiais prasideda ir baigiasi Naujieji amžiai Europoje?
2. Aptarkite, kuo Europai reikšmingas XIX amžius.

2. Lietuva XVIII a. antroje pusėje – XX a. pradžioje

Perskaitykite šią potemę ir pamėginkite išspręsti nurodytą istorinę problemą.

PROBLEMA: kodėl XVIII a. antroje pusėje Lenkijos ir Lietuvos Valstybėje nutikę įvykiai vertinami prieštarinai?

XVIII a. antroje pusėje bendra Lenkijos ir Lietuvos Valstybė, dar vadinama **Abiejų Tautų Respublika** (ATR), išgyveno prieštarinę laikotarpį. Pirmiausia grupė bajorų mėgino stiprinti valstybę, kad ji galėtų atsilaikyti prieš išaugusių kaimyninių valstybių – Rusijos, Prūsijos ir Austrijos – kišimąsi į ATR vidaus reikalus. Tam XVIII a. pab. priimta pirmoji Europoje konstitucija, sustiprinta karaliaus valdžia, apribota bajorų savivalė. 1794 m. Tado Kosciuškos suorganizuoto ginkluoto sukilimo metu bandyta gelbėti ATR, bet tai davė priešingą rezultatą – kaimyninės valstybės net tris kartus pasidalijo ATR. Po 1795 m. įvykusio III ATR padalijimo (1.5 pav.) valstybė nustojo gyvuoti. Didžioji Lietuvos dalis buvo prijungta prie Rusijos imperijos (1.6 pav., 2 šaltinis), o Užnemunė – prie Prūsijos. 1815 m. Vienos kongreso sprendimu ir Užnemunė atiteko Rusijai (Prūsijos valdžioje ir toliau liko Mažoji Lietuva). Tokia padėtis laikėsi visą carinės valdžios laikotarpį (1795–1915 m.).

Okupacinė valdžia Lietuvoje įdiegė savo valdymo modelį, sustiprėjo rusinimas. Tuo nepatenkinti lietuviai ir lenkų bajorai jau XIX a. pradžioje, Prancūzijos imperatoriaus Napoleono Bonaparto padedami, mėgino atkurti ATR. Kai šių planų nepavyko įgyvendinti, abiejų tautų bajorija, remiama kitų luomų, 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. net du kartus surengė ginkluotus sukilimus, jais norėta atkurti ATR. Abu sukilimai baigėsi nesėkme. Tai buvo paskutinis kartas, kai abiejų tautų atstovai veikė turėdami bendrų politinių siekių (po kelių dešimtmečių lietuviams jau buvo neparanku veikti išvien su lenkais).

Numalšinus 1863–1864 m. sukilimą, buvo pakirsta bajorijos luomo galia, dar labiau sustiprėjo rusinimo politika, pradėta įgyvendinti **Rusų pradų atkūrimo programą**. Jos tikslas – per kelerius metus galutinai surusinti vakarines Rusijos imperijos gubernijas, įskaitant ir Lietuvą. 1864 m. lietuviškos

1.5 pav. ATR padalijimai

spaudos uždraudimas buvo sudėtinė Rusų pradų atkūrimo programos dalis. Nors 1863–1864 m. sukilimas buvo žiauriai numalšintas ir pradėtas rusinimas, lietuvių tauta priešinosi okupacinės valdžios primestai politikai, toliau išliko gyva išsilaisvinimo iš Rusijos okupacijos idėja.

XIX a. vid. ir po sukilimo rusinimui daugiausia priešinosi Katalikų bažnyčia ir vyskupas Motiejus Valančius. Maždaug nuo 1883 m. **tautiniam lietuvių atgimimui** pradėjo vadovauti iš valstiečių kilusi lietuvių inteligentija. Priešingai negu sulenkėjusi bajorija (iki 1863 m.), lietuvių tautinio atgimimo veikėjai (Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka ir kt.) daugiausia dėmesio skyrė lietuvių tautai, jos praeičiai, kalbai, papročiams, tradicijoms. Lietuvių tautinio atgimimo veikėjai pradėjo šalintis lenkų ir XIX a. pab. – XX a. pr. iškėlė ne ATR, o Lietuvos valstybingumo atkūrimo idėją. Lenkai negalėjo suvokti tokio naujo kelio pasirinkimo, jie ir toliau liko ištikimi ATR atkūrimo minčiai.

XIX a. pab. – XX a. pr. lietuvių tautinis atgimimas įgavo politinių aspektų. 1905 m. gruodžio 4–5 d. į Vilniaus suvažiavimą (Didįjį Vilniaus Seimą) rinkosi lietuviai iš visos Lietuvos, jie pirmą kartą bendrai pareikalavo Lietuvos autonomijos Rusijos imperijoje. Maždaug po dešimtmečio pasiektas svarbiausias tikslas – atkurta nepriklausoma Lietuva.

Carinės valdžios laikotarpiu įvyko esminių Lietuvos kultūros, žemės ūkio pokyčių (1861 m. panaikinus baudžiavą, valstiečiai tapo laisvi), nuo XIX a. atsirado galimybių plėtoti pramonę, pamažu daugėjo miestų gyventojų.

Klausimai ir užduotys

1. Nurodykite svarbiausius Lietuvos istorijos bruožus XVIII a. antroje pusėje ir carizmo okupacijos metais.
2. Kodėl XIX a. antroje pusėje kilo lietuvių ir lenkų konfliktas?

1.6 pav. Rusijos prijungta Lenkijos ir Lietuvos dalis (1773–1915 m.)

Kokias dabartines Europos valstybes apėmė 1795 m. iš žemėlapiu ištrinta Lenkijos ir Lietuvos Valstybė?

3. Naujųjų laikų epochos pažinimo šaltiniai

Naujaisiais laikais JAV ir Europoje buvo priimta daug svarbių dokumentų (išleistos pirmosios konstitucijos, priimta Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija (1.7 pav.). Šie dokumentai iš pagrindų pakeitė to meto visuomenės gyvenimą. Vyko kova dėl rinkimų teisių. Atsirado periodinė spauda, joje įvairūs visuomenės sluoksniai bandė išdėstyti skirtingus požiūrius į rūpimus klausimus. Susikūrė pirmosios politinės partijos su skirtinga ideologija. Išplito darbininkų, moterų judėjimai, jų atstovės parengė daug dokumentų, reikalaujančių pagerinti moterų padėtį. Visuomenę stipriai paveikė dideliais tiražais leidžiamos knygos, atsiradusi fotografija, pirmasis kino filmas ir masinė kultūra.

Todėl didelė visuomenės dalis galėjo naudotis įvairiais kultūriniais pasiekimais. Naujaisiais laikais sukurti epochos pažinimo šaltiniai sėkmingai naudojami ir šiuolaikinėje pasaulio visuomenėje.

Klausimai ir užduotys

1. Kokie svarbūs dokumentai priimti JAV ir Europoje Naujaisiais laikais? Kodėl būtent tokie dokumentai?
2. Aptarkite, kuo atsiradusi periodinė spauda buvo reikšminga Naujųjų laikų visuomenei.

1.7 pav. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija, priimta Prancūzijoje 1789 m. rugpjūčio 26 d.

Ką apie laikotarpį galime sužinoti iš šio dokumento? Kas tuo metu gyvenusiems žmonėms buvo svarbu?

APIBENDRINAMIEJI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kuriame amžiuje susikūrė dabartinė Europos visuomenė?
2. Nurodykite svarbiausius XIX a. Europos pasiekimus.
3. Kaip pasikeitė Lietuvos padėtis šalį okupavus carinei Rusijai?
4. Kokie svarbiausi Naujųjų laikų epochos pažinimo šaltiniai?

TYRINĖKITE!

Remdamiesi papildoma medžiaga, palyginkite Naujuosius laikus su Viduramžiais ir nurodykite esminius skirtumus. Padiskutuokite su klasės draugais, kodėl atsirado šių skirtumų. Pasidomėkite, kuo Naujieji laikai skiriasi nuo vergovinės santvarkos ar Naujausiųjų laikų.

Darbas su šaltiniais**1 ŠALTINIS****Iš knygos „Europos mentaliteto istorija: pagrindinių temų apybraižos“**

Antika ir Viduramžiai savo troškimus iš dalies perkeldavo į praeitį, <...> arba į apaštalių laikus, o Naujųjų amžių žmogus – pirmiausia į plytintį už Europos ribų (utopija, mitas apie gerąjį užjurių laukinį, žvaigždžių pasaulis), vėliau taip pat (ir ypač) – į ateitį. <...>. Nuo tada, kai Herbertas Džordžas Velsas (Herbert George Wells) „Laiko mašinoje“ (1895) pavaizdavo apgaulingą ateities rojų, vėliau virstantį pragaru, ši sfera – tai rodo žinomos Hakslio (Huxley), Orvelo (Orwell) ir Bredberio (Bradbury) knygos – tapo tokiu pat baimės projekcijų rezervuaru. Kadangi Antikos laikais ir Viduramžiais utopijos tik šmėstelėdavo kūriniuose, bet niekada nebuvo savarankiško kūrinio tema, laiko dorojimas laikytinas tipišku Naujųjų amžių pradžios reiškiniu. Tai apskritai ryškiausias pavyzdys, rodantis ligi tol nebūdingą žaismingą santykį su laiku apskritai, kurį atspindi romanai (pvz., Virdžinijos Vulf (Virginia Woolf) „Orlandas“, 1928) arba siurrealistų (Dali) tapyba, kinas kaip pagreitinatas arba sulėtintas filmavimas ir kuris veikiausiai siejasi su šiuolaikine erdvės ir laiko fizika.

Pagal knygą „Europos mentaliteto istorija: pagrindinių temų apybraižos“, sudarė Peter Dinzelbacher, vertė Antanas Gailius, Vilnius, 1998, p. 575.

Remdamiesi šaltiniu ir savo žiniomis, atsakykite į klausimus:

1. Kaip šaltinio autorius vertina Naujuosius laikus?
2. Kokiomis savybėmis, anot šaltinio autoriaus, išsiskyrė Naujųjų laikų žmogus?
3. Kokie Naujųjų laikų bruožai minimi šaltinyje? Nurodykite ne mažiau kaip du bruožus.
4. Kokios Naujųjų laikų išpažintos vertybės artimos ir šių laikų Europos visuomenei?

2 ŠALTINIS**Istorikas Zigmantas Kiaupa apie Lietuvą 1795–1918 m.**

Daugiau kaip 100 metų, 1795–1918 m., Lietuva išbuvo Rusijos imperijos sudėtyje (žemės kairiajame Nemuno krante Rusijos imperijai priklausė tik nuo 1815 m., o 1915–1918 m. Lietuvos žemės buvo okupavusi Pirmajame pasauliniame kare su Rusija kariaujanti Vokietija). <...> Politinė bajorų tauta, praradusi valstybę, neišnyko. <...> Bajorai ne tik puoselėjo savo vertybes, bet ir stengėsi jas įgyvendinti įvairiais būdais priešindamiesi Rusijos imperijai. <...> Ryškiausi šio pasipriešinimo proveržiai buvo 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimai, juos organizavo ir jiems vadovavo bajorija.

Valstybės netektis dar labiau suartino Lietuvos ir Lenkijos bajorus, sukilimus jie rengdavo kartu ir siekė to paties – atkurti valstybę. <...> Lietuvos ir Lenkijos santykių ateitį planuota spręsti po sukilimo, svarstyti įvairūs būsimų santykių modeliai. Antai labai apibendrinant ir formalizuojant galima sakyti, kad 1863 m. „baltieji“ su Jokūbu Geištoru priešakyje Lietuvą matė kaip Lenkijos provinciją, Antanas Mackevičius – kaip lygiateisę federacijos narę, Konstantinas Kalinauskas ar Jokūbas Daukša siekė atskiros Lietuvos valstybės, o vyskupas Motiejus Valančius ir jo aplinka akcentavo laisvą etnokultūrinę būtį.

Pagal Zigmanto Kiaupos straipsnį „Tūkstančio metų kelias“, „Lietuvos istorijos metraštis“, 2009 m., 1, Vilnius, 2010, p. 13–14.

Remdamiesi šaltiniu ir savo žiniomis, atsakykite į klausimus:

1. Su kokiais sunkumais XIX a. susidūrė lietuvių ir lenkų visuomenė? Nurodykite ne mažiau kaip tris sunkumus.
2. Kaip lietuvių ir lenkų bajorija vertino Rusijos imperiją?
3. Kaip paaiškinsite šaltinyje vartojamą sąvoką *politinė bajorų tauta*?
4. Kokią valstybę siekė atkurti šaltinyje minimi bajorai?
5. Kaip šaltinyje minimi asmenys – J. Geištoras, A. Mackevičius, K. Kalinauskas, J. Daukša, M. Valančius – matė Lietuvą?